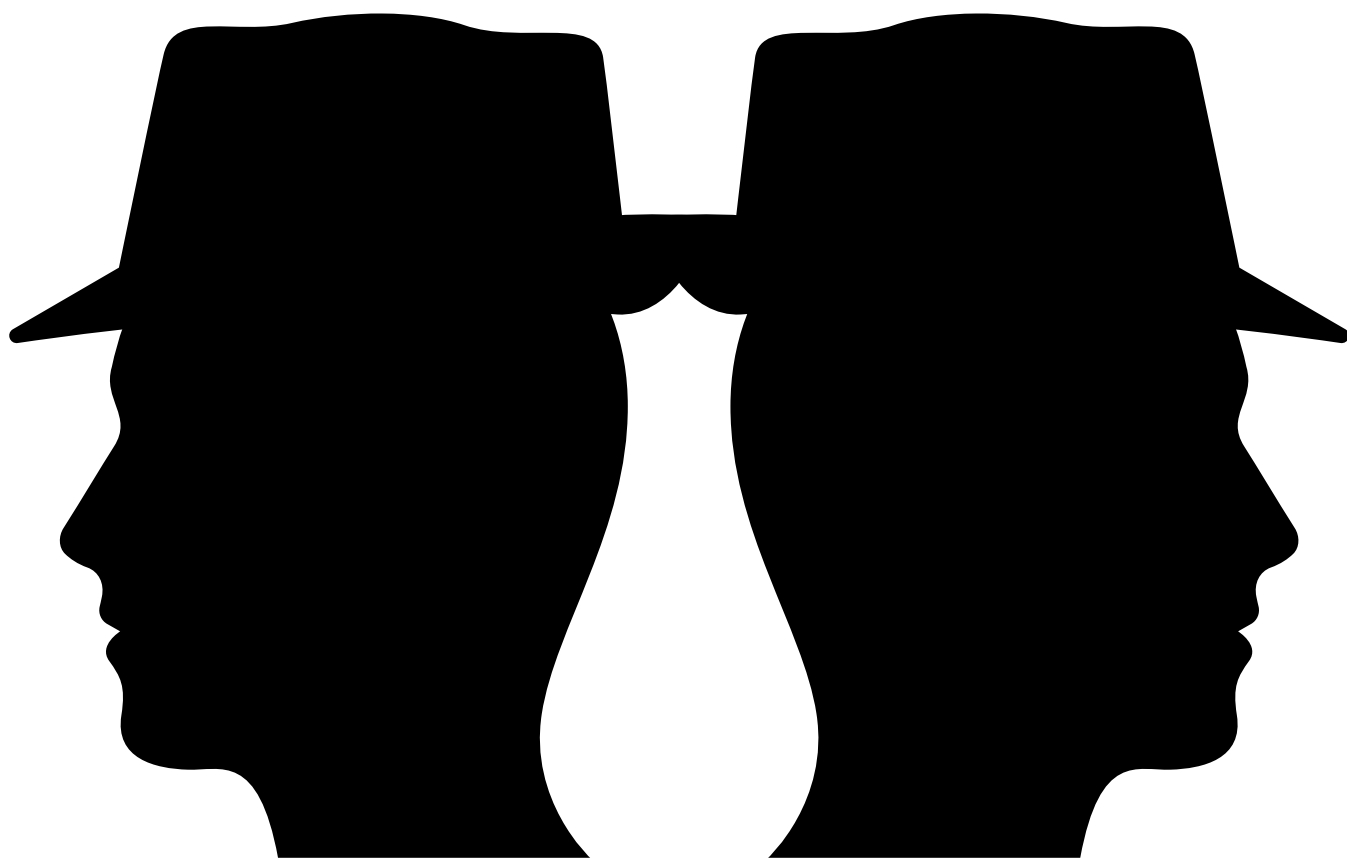

Tjeb de Gier

columns in Medisch Contact gepubliceerd in 1994-1996

Jaap Gerritsma

Jaap Gerritsma

Tjeb de Gier

De hierin opgenomen columns zijn in Medisch Contact gepubliceerd in 1994-1996. www.medischcontact.nl

©2020 Jaap Gerritsma

E-Book Rogier Gerritsma

www.jaapgerritsma.nl

versie: 2020.05.05-5

Deze digitale editie is gemaakt naar de archieven die online beschikbaar zijn.

Introductie

Deze columns schreef ik onder mijn “nom de plume” Tjeb de Gier toen ik na 1990 verbonden was aan de “School of Hygiene and Tropical Medicine” van de Universiteit van London. Medisch Contact vroeg mij om een meer algemene discussie te leveren aan de veranderingen in de gezondheidszorg en het onderwijs.

Inhoudsopgave

Introductie	3
Metamorfose	5
Het pedagogisch taboe	8
De snik	13
De daad van ervaren	15
Onderwijskunde en commensurabiliteit	18

Archief

MC NR. 51/52 1994	5
MC NR. 35 1995	8
MC NR. 51/52 1995	13
MC NR. 20 1996	15
MC NR. 35 1996	18

Metamorfose

MC NR. 51/52 1994

Door de ruit naast zijn voordeur zag ik zijn jas hangen. Hij moest dus thuis zijn.

Anders zou ik na de tweede bel zijn vertrokken en hebben aangenomen dat hij onze afspraak was vergeten. Nu belde ik voor de derde maal en dit keer hoorde ik gestommel, een vaag teken van leven. Er ging in het spaarzaam verlichte huis een extra lampje branden. Aan zijn verbaasde blik te oordelen was mijn vermoeden niet helemaal ongegrond.

"Ik had je helemaal niet verwacht," was zijn eerste reactie, "maar kom binnen. Nu herinner me ineens dat we de vorige week iets hadden afgesproken. Doe je jas uit!"

Eerlijk gezegd deed ik dat een beetje uit beleefdheid. Bij het binnenkomen merkte ik dat de verwarming al een tijdje op de spaarstand stond. De kamer voelde kil, een rillerigheid die ik ook voelde aan het leer van de grote fauteuil waarin ik ging zitten. Onder dit ongerief ging de gastheer niet gebukt. Geen wonder ook: hij droeg een joggingpak met daarover nog een trui, een uitrusting waarmee een overwinteraar op Nova Zembla de poolvorst zou kunnen trotseren.

"Ik krijg nooit meer bezoek", zei hij terwijl hij plaats nam op een grote, met boeken en paperassen bezaaide bank. "Kijk, als ik deze papieren verschuif" - met zijn handen duwde hij beheerst een stapeltje van zich af, waardoor het boekje van Van Ree 'Vervreemde Horizon' op de grond viel: "dan weet ik zeker dat mezelf de schuld moet geven. Niemand anders kan dat gedaan hebben; zelfs de kat niet, want ik heb geen kat." Hij maakte een hulpeloos gebaar met zijn armen, terwijl zijn ogen verrieden dat een wulps poesje best door zijn wetenschappelijke ordening zou mogen sluipen. 'Psychiater in een kille wereld' las ik op de kaft, toen ik in een reflex het boekje oppakte om het aan hem terug te geven.

"Ik krijg zelden nog bezoek sinds ik daar weg ben, maar ik wil wel koffie voor je maken. Zelf drink ik maar één kopje in de week, geen eenvoudige opgave want het koffieapparaat werd onder het kletterende geluid van vallende deksels uit een keukenkastje gehaald. Maar hiermee kon het gepruttel nog geen aanvang nemen. Eerst moest hij verse koffie malen, waartoe hij een klemmend blikje met de nagels moest openwippen. Na het elastiekje van het halfvolle koffiepak te hebben gewikkeld, deed hij voorzichtig de bonen in een met de hand te voeren koffiemolen uit grootmoederstijd.

"Nu moet ik er wel bij gaan zitten," zei hij, "want anders kan ik niet malen."

Hij nam weer plaats op de leren bank waar de verplaatste paperassen hem nu de nodige ruimte verschaften, waarna de bereiding van de koffie

weer in een verder stadium geraakte. Dat hij ondanks zijn lage cafeïnegebruik een ervaren koffiezetter was, bleek uit zijn grote toewijding om werkelijk geen kruimeltje te verspillen. Het houten laatje met gemalen koffie werd niet zo maar in de filter gekieperd, maar zorgvuldig uitgeklopt, waarbij elke zijde van het houtwerkje kon rekenen op een gevoelige tik om eventuele klevende bestanddelen alsnog in het hete water te doen belanden.

"Het is elke keer toch weer even wennen als er iemand op bezoek komt", zei hij. "Neem het me maar niet kwalijk. Vroeger had ik ook zo weinig tijd. Reorganisaties, bezuinigingen en vooral vergaderen. Ze deden maar wat op mijn werk. Ik wist op een gegeven moment helemaal niet meer hoe de verhoudingen lagen. Mensen die ik niet eens kende gingen zich met allerlei zaken bemoeien. En dan nog mijn patiënten. Dan weer dit, dan weer dat. Crisis na crisis, hoewel ik dat werk nog steeds leuk vind. Nu moet ik steeds afspraken met mezelf maken. Daar moet ik me strikt aan houden, anders kom ik er niet uit. Ik kan niet zo maar wat gaan doen. Dan loopt alles in de war. De was, boodschappen doen, schoonmaken.

Vannacht heb ik slecht geslapen. Ik heb gisteravond naar de BBC gekeken naar een concert van Pink Floyd, je herinnert Je misschien wel van vroeger 'Umma Gumma', dat was een andere tijd. Ik wilde dat graag weer eens zien. In die show maken ze nu gebruik van allerlei lichtbeelden, lasers en computers. Ik zag op het scherm een man die roerloos op zijn bed lag. Zijn ogen leefden, maar leken dood. Zijn bed begon te rijden. Eerst langzaam, toen alsmar sneller. Stewardessen gaven hem zijn reispapieren, want hij ging vliegen in zijn bed. Vannacht begon ik ook te vliegen. Mijn handen klemden zich om de rand om niet op de grond te vallen. Zusters bogen zich steeds over mij heen, maar ik kon ze niet aanraken, want mijn snelheid was te groot. Ik rolde door de gangen van het ziekenhuis en het leek wel of iedereen wist dat ik door de gangen suisde, want mensen deden gewoon een stapje opzij als ik eraan kwam gevlogen. Ik was op een gegeven moment ontzettend bang dat ik tegen een glazen deur te pletter zou slaan. Collega's lachten naar mij. Ik zie ze nog In de rij staan met hun witte jassen. Het zweet brak me uit. Op het laatste ogenblik ging de glazen deur open en raasde ik naar buiten en kwam ik op de startbaan terecht. Ik keek naar de wielen van mijn bed, grote rubberen wielen, die begonnen te roken van de snelheid omdat ze het bed wilden laten opstijgen. Ik steeg op, ik vloog, ik keek ineens naar de aarde vanuit mijn vliegend bed. Voor mij vloog een toestel met brandende motoren."

Alsof het toestel op zijn dak zou storten keek hij af en toe door de ramen naar buiten. Hij zag dat ik het zag. "Om tien uur kijkt er altijd een kennis door de ruiten om te zien of het goed met me gaat", zei hij met een verontschuldiging gebaar.

"Dan stap ik maar eens op", zei ik, ook om mijn inmiddels versteende voeten weer wat beweging te gunnen.

Ik liep door de lege straat; door het vreemde herfstweer leek het buiten weer warm te worden? Ik wilde niet naar huis. Ik bleef maar lopen. Ik was bang dat de onrust die in mij was losgewoeld, zou kiemen in mijn omgeving. Nee, nog niet naar huis. Ik stak de straat over en liep zo maar een weg in. Vroeger fietste ik hier veel doorheen. Toen mocht dat nog. Bestaat die gekke winkel nog? De etalage trok altijd mijn aandacht. Niet mooi, maar wel met veel leuke dingen: muziekinstrumenten, lijstjes, portretten. De oude kale man, de eigenaar, stond me nog precies voor ogen. Ik keek in de etalage. Het was een uitzendbureau. 'Numerieke leiding administratie...' Meer kon ik niet lezen, ook al omdat mijn schaduw zich enigszins sinister over de werkgelegenheid aftekende.

Ik hoorde een kerkklok tien uur slaan. Impulsief sloeg ik op de ruit. In de etalage bleef alles roerloos.

Het pedagogisch taboe

MC NR. 35 1995

Alweer enige tijd geleden verscheen in de Volkskrant een essay van de bekende socioloog Schuyt over het pedagogisch taboe. In de laatste alinea stelt hij de vraag: "Wie durft het taboe van de onderdrukte 'education' (Bildung) in het onderwijs te doorbreken zoals Freud het taboe van de onderdrukte seksualiteit in het Victoriaanse tijdperk doorbrak?" Er is dus, vindt Schuyt, iets in de pedagogiek waar over je volgens een sociale conventie niet mag praten, wat je niet mag aanraken. Alsof het een leprapatiënt betreft. Scholen en universiteiten zijn technologische en wetenschappelijk onderbouwde broedplaatsen geworden voor prestaties, die liefst elke week met uniforme methoden, net als in de varkensfokkerij, worden opgemeten om te constateren of de groei naar behoren is. En volgens Schuyt bestaat het taboe in onze samenleving daaruit dat we niet mogen twifelen aan het gegeven dat de school of de universiteit de ultieme plaats is waar jonge volwassenen wat leren, terwijl ieder een die het leven en de literatuur kent, weet dat niet de volgestampte curricula maar het ongemakkelijke leven zelf de levensschool bij uitstek is. Door het onderwijs zo te mono-oculariseren op het halen van examens en diploma's verdwijnt de persoonlijke vorming (Bildung) uit het onderwijs, de vering die de student meekrijgt om een goede en kritisch ingestelde landing te kunnen maken in de werkomgeving. "En heeft deze prestatiegerichtheid in het onderwijs, prestaties die vooral worden gemeten met multiple choice-vragen, een examen vorm die als een soort procrustesbed fungeert voor allerlei soorten verrichtingen - niet alles te maken met vroegtijdige schooluitval, vluchtgedrag en concentratiemoeheid, het verlies aan wetenschappelijke coöperatie en het opkloppen van middelmatig onderzoek tot top onderzoek?", aldus Schuyt.

De vraag zou dus kunnen zijn hoe je dit taboe, niet alleen gesignaleerd door Schuyt maar ook door Lorenz en anderen, kunt doorbreken. Om hierop een antwoord te vinden blijven we nog even in het Victoriaanse tijdperk, voor een voorbeeld uit de beeldende kunst: In de vorige eeuw ontstond een broeder genootschap, de prerafaëlieten, die de kunst een nieuwe inhoud wilden geven door stevige kritiek te leveren op wat zij als de normbepalers van smaak zagen, waarschijnlijk de Royal Academy. Een mooi voorbeeld van een taboedoorbrekend schilderstuk is *'The awakening conscience'* van Hunt, dat in Tate Gallery in London hangt. We zien een concubine afgebeeld met haar Victoriaanse minnaar in een huis in London. De vrouw draagt, een niet onbelangrijk symbool, aan elke vinger een ring, behalve aan de vinger waar de trouwring dient te fonkelen, en is volgens de zeden van die tijd enigszins ontkleed; ze zingt een lied dat gaat over een meisje dat haar onschuld verloor. De vrouw is slachtoffer van de man, hetgeen blijkt uit een tafereeltje onder de tafel naast het kozende paar: een kat speelt met een vogel waarvan

de vleugels zijn lamgeslagen. Zelfs de beroemde Londenaar Charles Dickens, de man die nauwelijks correcties aan de eerste versies van zijn boeken hoefde aan te brengen, overlaadde de prerafaëlieten met hoon. De beeldende kunst als taboedoorbrekend medium en voor ons nog het beeld van de ontbreken de ring en de vogel die niet meer kan vliegen.

Hoe komt het nu dat Bildung vleugellam is gemaakt in het onderwijs? Anders geformuleerd: wat is de legitimiteit van het huidige onderwijs? Of: wat is de rechtvaardiging van het huidige prestatiegerichte? In zijn boek 'Het postmoderne weten' wijdt de Franse filosoof Lyotard een hoofdstuk aan dit onderwerp. Hij zegt dat onderwijsorganisaties hoe langer hoe meer gehoorzamen aan het performativiteitscriterium, wat inhoudt dat prestaties op een speciale manier moeten worden gezien. Het gaat erom de output te vergroten (aantallen studenten, tempo door prestatiebeurs) en - niet onbelangrijk- dat de energie die hiervoor wordt geleverd minimaal moet zijn, anders is het niet rendabel. De huidige (onderwijs)politici willen op de scholen vooral kennis die ergens voor dient. "Een mercantilisering van het weten", noemt Lyotard dit, met als ultieme vraag of de kennis verkoopbaar is. En deze verkoopbare kennis, vooral ook te vinden in de biomedische wetenschappen, moet worden overgedragen aan contingenten toekomstige specialisten op velerlei gebied, die nodig zijn in een op nut en bruikbaarheid ingestelde samenleving.

Met deze culturele dominant kunnen politici met de hand op de knip als een kater spelen met het tortelduifje Bildung, dat niet alleen gekooid is maar in de vaart der nieuwe volkeren zelfs het loodje dreigt te leggen. Bildung is niet te normeren, omdat het een kwaliteit betreft en geen kwantiteit, past niet in tempo- of prestatiebeurs, is een grote speciebaard in het modulenmetselwerk van curricula die met één haal van de troffel in de grote bak verdwijnt. Voor studenten megacolleges examens vooral van het multiple choice-type, door mijn zoon stee vast "multiple gok" genoemd, het procrustesbed van de moderne psychometrie. Gelukkig dat er in de medische opleiding na de doctorale fase nog stages en co-schappen volgen, maar zelfs bij dit praktische onderwijs kun je je af vragen of de begeleiding zich kan bezig houden met de vorming van de toekomstige arts. Het beeld van de grote leermeesters begint ook al aardig te tanen. Hoezeer de ideeën over de oude universiteit en het moderne denken over de Alma Mater botsen, bleek ook uit de recente discussie in de Kamer over de invoering van de prestatiebeurs. De CDA vertegenwoordiger mompelde nog wat over sociale aspecten, maar de vertegenwoordiger van de Partij van de Arbeid stelde het probleem in heldere, moderne taal: "iedereen in deze samenleving wordt afgerekend op zijn prestaties." En wat die prestaties nu zijn, bepaalt het marktmechanisme, en op een kritische beschouwing daarvan rust het taboe.

Maar dit probleem wordt mee in stand gehouden door een ander taboe. Universitaire docenten doen ook onderzoek. En ook het verrichten

van onderzoek valt onder het performativiteitscriterium: maximale output, minimale inspanning. Waarom zouden docenten, indien ze lange lijsten met publicaties willen produceren, veel aandacht aan het onderwijs willen geven, anders dan het strikt noodzakelijke? Waarom zouden ze carrièrekansen op het spel zetten door veel tijd te besteden aan een tijdrovende begeleiding van studenten, zoals het na kijken van papers en scripties, en met hen in discussie te gaan? Volgens de nieuwe normen is het onderzoek zeker verbeterd, maar de nieuwe norm heeft ook geleid tot een enorme hoeveelheid tweede- en derderangs na-aperij.

Nog niet zolang geleden schreef de Amerikaanse historicus Page Smith over deze ontwikkeling, dat studenten schreeuwen om goed onderwijs, waar op docenten reageren met een verschrikkelijke vloed aan middelmatige monografieën. "Het gevolg van een stasimentaliteit van de sergeant-majors in het onderzoek", noemt Ton van Raan dat in de NRC. Onderzoek moet worden ingekaderd en geüniformeerd, met als richtlijn: dood aan de 'freischwebende Intelligenz'. En passant noemt Van Raan nog een aantal Tedje van Es-trucs om de productie van artikelen te verhogen, geen toonbeelden van wetenschappelijke integriteit, waar Schuyt ook al op doelde. Een tweede taboe derhalve, omdat het niet collegiaal is daar openlijk tegen te protesteren. Een taboe dat met het pedagogisch taboe is verstrengeld. De trend de universiteit te laten domineren door onderzoek is rampzalig, schreef Ortega Y Gasset reeds in 1930. Je kunt wel vakken doceren met diepgaande details, maar wordt de vraag ook gesteld wat het betekent om een goed arts te zijn? Zouden ze aan een van de oudste medische faculteiten in Nederland nog over deze vraag nadenken? Geruisloos zijn daar in het curriculum vakken als medisch psychologie, sociologie en humaniora onder het performativiteitsbijltje gevallen als wereldvreemde Marie Antoinetjes. De postmoderne opvattingen van bestuurders van onderwijs hebben de vleugels van dit aspect van Bildung wel heel erg lamgeslagen, hoewel aan dezelfde universiteit binnenkort een diploma lesbevoegdheid verplicht is. Nog een diploma! Een oplossing om het taboe te doorbreken?

Tot slot nog een vraag: hoe ziet het taboe probleem er historisch gezien uit?

Allereerst de conclusie van Kossman in zijn boek 'Vergankelijkheid en continuïteit': "Mocht het voorkomen dat de overheid in de democratisch geregeerde landen ertoe neigt het hoger onderwijs uitsluitend wegens zijn praktische nut te steunen, dan doen wij er goed aan haar met een beroep op de geschiedenis te waarschuwen: de universiteit zou eraan ten onder kunnen gaan. Maar dan zou een instituut verdwijnen dat honderden jaren lang de grondslag is geweest voor de continuïteit van onze beschaving. Er is een periode geweest dat de problemen Bildung en utilitariteit ook tegenover elkaar stonden en wel in de Humboldt-conceptie, uitgewerkt in de

universiteit van Berlijn (1810) en de universiteit van Napoleon (1808). In de visie van Humboldt was het onderwijs gebaseerd op de neohumanistische conceptie dat opvoeding een middel is om het volle morele en intellectuele vermogen van een mens tot ontwikkeling te brengen. Bildung, niet Ausbildung. Later vonden de Fransen dat ze een ernstige fout hadden gemaakt toen ze de Frans-Duitse oorlog (1870-1871) op een vernederende wijze verloren, en zij dit verlies toeschreven aan de achterlijkheid en het ongeïnspireerde utilitarisme van hun onderwijs." En, concludeert Kossman: "Wanneer het verbazingwekkende Pruisische initiatief niet had aangetoond dat er nog leven in de oude universiteit zat, was de instelling misschien wel uit de Europese geschiedenis verdwenen."

Hoe is dit te voorkomen?

Misschien kunnen we eindigen met enkele essenties uit een recent artikel van Freeman Dyson in The New York review of books, getiteld 'The scientist as rebel'. "Er bestaat niet zoiets als een unieke wetenschappelijke visie", betoogt Dyson, "net zomin als er een unieke poëtische visie bestaat." Wij zouden daaraan kunnen toe voegen: net zomin als een unieke onderwijskundige visie. "Wetenschap is een mozaïek van partiële en conflicterende visies, met als gemeenschappelijk element: rebellie tegen de restricties die worden bepaald door de lokale overheersende cultuur, westers of oosters." Voor de grote Arabische wiskundige en astroloog Omar Khayyam was wetenschap een verzet tegen de intellectuele beperkingen die de islam oplegde. Voor de eerste generaties Japanse wetenschappers was wetenschap een verzet tegen het feodalisme. Zo heeft elke cultuur haar representanten. De kritische intellectueel aan de universiteit in welke discipline dan ook, zal zich min der gemakkelijk moeten laten marginaliseren en de schreeuwenden in de woestijn die de afgelopen jaren hierbij het voortouw hebben genomen, verdienen meer dan bijval. Van topdocenten mag meer worden verwacht dan kennisoverdracht en het leveren van een sluitende begroting. Eigenlijk komt het doorbreken van het taboe erop neer te weigeren al tijd maar voorrang te geven aan de mercantilisering van de kennis als gevolg van alle overheidsbemoeienis. Van het mercantilisme hebben we de gevolgen al gezien ten tijde van Lodewijk XIV en zijn minister Colbert met hun voorrangspolitiek in onder andere tarief- en vlag gerechten en de in deze politiek metastaserende bureaucratieën.

Juist een voorbereiding van studenten op het kleurrijke pallet van elkaar tegen sprekende visies op kennis en wetenschappelijke methodes kan de geest van de student scherpen, waarvoor hij een intensieve begeleiding nodig heeft. Voor de docent betekent dit meer dan een diploma 'lesgeven' halen. Studenten moeten in het onderwijs zo snel mogelijk worden gezien als academici in spe, hetgeen iets anders is dan cohorten studenten langs de multiplegok-barrières te loodsen. En om het beeld van de prerafaëlieten weer op te pakken: de intellectuelen, op wie de geneeskunde al zo lang het patent heeft gehad, moeten zich niet langer vleugellam laten maken door

(onderwijs)politici, niet langer blijven salueren voor de onderzoekssergeant-majours, om zo ruimte op te eisen voor Bildung van de studenten. Aan de enige naakte vinger zal dan een mooie ring schitteren.

De snik

MC NR. 51/52 1995

DE SNIK! Die trek van ingehouden woede op zijn gegroefd gezicht. De moeite die hij deed om zich netjes en beschaafd uit te drukken, en dan ineens die snik. De boosheid die naar binnen sloeg als een niet te verteren medicijn. "Ze maken de universiteit kapot", perste hij tussen zijn lippen door. De tegengestelde, elkaar passerende stromen van emoties in opeengeklemd kaken.

Wat is het toch dat dit kleine drama van een Leidse professor op de televisie enkele maanden geleden, zijn boosheid over de voorgestelde bezuinigingen, mij zo'n tijdje bleef achtervolgen? Er wordt immers zoveel over en weer gezwateld tussen de bestuurders uit Den Haag en de vertegenwoordigers van de Alma Mater dat je bijna een dagboek moet bijhouden om nog enige lijn te kunnen vasthouden. Over bezuinigingen, individualisering, privatisering, selectie, tempoverhoging van het studeren, rendement. Maar hoe komt het dat veel andere bestuurders van onze wetenschappelijke bolwerken zoveel handiger, of misschien moet ik wel zeggen: onverschilliger, lijken te acteren in de dialoog met paarse politici. Men spreekt een diepe verontrusting uit of iets van dat het gewoon niet meer gaat, dat de bodem bereikt is en dat soort uitdrukkingen, maar het lijkt wel of bij hen de portemonnee nog niet helemaal leeg is. Voor velen is zo'n dialoog gewoon een spel van woorden en strategieën. Nu eens een verrassende paardensprong om aan te vallen, dan weer een rokade om je af te schermen. Maar dit soort technieken kan onze professor uit Leiden niet of niet meer demonstreren op de buis. Hij voelde zich in zijn diepste wezen gekrenkt. Ik begon het een beetje te begrijpen toen ik een artikel las van Jameson: 'Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism', over de overgang van het modernisme naar het postmodernisme, door hem aannemelijk gemaakt door twee schilderijen te vergelijken, 'Boerenschoenen' van Van Gogh en 'Diamond dust shoes' van Andy Warhol. Hij stelt voor naar beide schilderijen op een hermeneutische wijze te kijken om zo ideeën en gevoelens naar boven te laten komen (bij de boerenschoen ook al eens door Heidegger gedaan). Ik volg zijn beschrijvingen terwijl ik de beide prenten naast mij heb neergelegd.

Bij de schoenen van Van Gogh zien we de ruwe materialen waarvan de schoenen zijn gemaakt, het gekloven en versleten leer, maar uit het patina vormt zich ook het beeld van een wereld van hard werken en bittere armoede, van de intense nood op het platteland aan het einde van de vorige eeuw. Je ziet bij de afgetrapte en versleten kistjes de wereld die er- achter ligt, een wereld die als het ware wordt gereconstrueerd in je voorstellingsvermogen. Dat gene wat niet is geschilderd, vormt alsnog een beeld achter je netvlies. Hoe anders kijk je naar de schoenen van Andy Warhol. Het zijn schoenen of misschien moeten we het muiltjes noemen.

Zomaar wat bij elkaar gegooide voetmode, waarvan bijna niet te zien is of ze oud of nieuw zijn. Zomaar een overgebleven partijtje, misschien gespaard gebleven na een uitslaande brand in een disco. Bij Warhol is het niet mogelijk om, zoals dat bij Van Gogh wel mogelijk is, de context van de schoenen te reconstrueren. De reanimatie van het grotere geheel achter de schoenen blijft hangen in een soort vaagheid. Je zou misschien kunnen zeggen dat dit een gebrek aan diepte is of een soort oppervlakkigheid die aan het werk verbonden is en die bij Warhol ook wel te verwachten is, want Warhol komt in tegenstelling tot Van Gogh uit de wereld van de reclame. Warhol is een kunstenaar uit het economische leven, reclame- affiches: Campbells tomaten- en kippensoep. Warhol gebruikt geen utopische kleuren, maar hij probeert de objecten terug te brengen tot een zwart-wit- of een kleurennegatief. Prachtig werk in de wereld van het economische nut. Maar, zo schrijft Jameson, dit tanen van het emotionele, het verdwijnen van de emotie en het gevoel uit het geschilderde object, en niet alleen in de schilderkunst maar ook in andere sociale en culturele vormen, is een van de belangrijke kenmerken van het postmodernisme. Het affect waarmee Van Gogh doordrenkt is en waarmee Munch in zijn schreeuw een van de beroemdste schilderijen heeft gemaakt, vinden we maar moeilijk terug in de postmoderne tijd.

De professor uit Leiden was op de televisie als een portret van Van Gogh. Achter zijn snik zien we de contouren van de oude universiteit opdoemen. De oude universiteit even gereanimeerd. De kennis van de wetenschapper, zijn autoriteit, de oude academische waarden, het collegiale overleg, de zorg voor zijn studenten en docenten. De oude kapitein die als allerlaatste van het schip gaat als het dreigt te zinken.

Bij veel andere universitaire bestuurders is de hermeneutische reconstructie even moeilijk als bij de 'Diamond dust schoes' van Warhol. Zijn het ambtenaren van het ministerie? 'Decisionmakers' van Shell? Hun taal lijkt een beetje op elkaar. De discussie over bezuinigingen is slechts een spel van woorden en van schaken. "Ach, je moet rendabel zijn", hoor je ze misschien nog net zuchten. Voor hen is het de 'out- put' van het universitaire systeem waar het om gaat: de tempobeurs, het profijtbeginsel, het numerieke rendement, de juiste geldstroom, allemaal verpakt in de nieuw glimmende en oppervlakkige criteria van de moderne tijd om de performativiteit van het systeem te vergroten.

Leuk, die vergelijking van beide kunstwerken, erg illustratief. Maar als ik een voorkeur zou moeten uitspreken voor één van beide levende taferelen, de Van Goghse of de Warholse bestuurder, dan gaat mijn hart in deze 'cultural logic' een beetje uit naar de Leidse professor. Misschien zijn de studenten wel voor hèm op de rails gaan zitten, onrendabel handelen, een steentje in de rijke vijver van de welvaartsstaat, maar die snik was het waard.

De daad van ervaren

MC NR. 20 1996

Het volgende verhaal is mij op de een of andere raadselachtige manier dierbaar geworden. Ik las het in 'The Sufis' van Indries Shah, een boek dat in het blad Psychology Today, een boek dat in het blad Psychology Today geroemd wordt om zijn bijdrage aan de studies van de geest, een boek met bijzondere vormen van leerpsychologie. Het gaat over de genuanceerdheid van mullah Nasrudin. Twee mannen verschijnen voor de mullah in zijn hoedanigheid van rechtspreker. De een zei: "Deze man heeft mij in het oor gebeten en ik wil daar genoegdoening voor. De andere man zei: "Hij heeft zichzelf in zijn oor gebeten."

Ik heb mij afgevraagd wat ik zou doen als arts. Misschien zou ik een ding doen en een ding denken. Ik zou denken: "Wat kletst die ene man! Hoe kan iemand nu in zijn eigen oorbijten?" Verder zou ik de man met het bloedende oor in mijn spreek- kamer uitnodigen om de wond te inspecteren.

Maar wat doet de soefimeester? Hij verdaagt de zitting en trekt zich terug in zijn kamer, waar hij een half uur besteedt aan pogingen om zichzelf in het oor te bijten. Tijdens die verwoede poging valt hij en stoot zijn voorhoofd. Daarna gaat hij terug naar de zitting en vraagt aan de man met pijn aan het oor: "Heb jij je voorhoofd gestoten?" Na het antwoord werd de ander veroordeeld tot het betalen van drie zilverstukken.

Waarom vind ik dit verhaaltje zo leuk?

De leersituatie waarin de rechter zich brengt om op een irrationele wijze een ervaring op te doen die veel verdergaat dan het inzicht dat je zou krijgen door alleen een beroep te doen op argumenten en logica. Deze daad geeft het verhaaltje een soort diepere betekenis.

Zouden artsen zin en tijd hebben om op deze wijze ervaringen met hun patiënten op te doen?

In het voorbeeld zijn twee vormen van kennis aan de orde. In de eerste plaats de kennis die ontstaat door observatie van het oor: de interpretatie van het probleem, en in de tweede plaats de kennis die ontstaat door de daad van ervaren te stellen, een term die ik in dit verband heb overgenomen van Hugo Verbrugh.

Dit onderscheid in kennisvormen is ook genoemd door Roger Bacon, bijgenaamd Dr Mirabilis, een Franciscaner monnik uit de 13de eeuw, die in zijn *Opus Majus* naar het door de soefi's gemaakte onderscheid refereert. De eerste vorm van kennis leidt tot conclusies, maar om meer inzicht in de waarheid te krijgen dient ook een volgende stap te worden gezet, namelijk die van ervaren. Bacon had een voorkeur voor de laatste vorm van kennis want, zo zei hij, de wereld zit vol vooroor- delen, autoriteit, gewoonte, frase en gebrek aan zelfkritiek.

Deze soefidoctrine is in het Westen bekend geworden als de wetenschappelijke methode van inductie, waarop veel westerse wetenschap is gebaseerd. Maar de ontwikkelingen in de Westerse wetenschap hebben een eigen wending genomen in de loop der eeuwen. Voor de soefi's is ervaren noodzakelijk in alle vormen van kennen - zie het voorbeeld - maar in het Westen is de richting bijzonder populair geworden waarin de persoonlijke ervaring juist wordt uitgebannen, namelijk het experiment of trial.

De onderzoeker, met zijn eventuele oordelen en vooroordelen, krijgt geen kans meer in het wetenschappelijke experiment. Hij wordt zoveel mogelijk losgemaakt van de gebeurtenissen binnen het experiment. De term 'dubbelblind' geeft deze opzet onvoorwaardelijk weer, om zo kennis zoveel mogelijk objectief te laten ontstaan.

En ziedaar: de wetenschap inclusief de medische wetenschap kon beginnen aan een heroïsche zegetocht. Hoewel: heroïsch? Er zitten toch nog een paar addertjes onder het gras, addertjes waar elke arts weet van heeft. Laten we eens dieper op het experiment of de trial ingaan.

Als kennis zoveel mogelijk is losgekoppeld van de persoonlijke en subjectieve ervaringen van de individuele arts, maar ook van de individuele eigenschappen van de patiënt die niet voor de trial relevant warden geacht, dan meet deze kennis toch weer op de een of andere manier op de individuele patiënt worden geprojecteerd, bijvoorbeeld een epidemiologische risicofactor en haar werking bij Suske of Wiske.

Dit probleem staat in de onderzoeksmethodologie bekend als 'fallacy of the wrong level'. Een leuk voorbeeld om dit probleem te onthouden is het probleem van de 'Hung Jury'. Op groepsniveau kan de jury niet dat een beslissing komen omdat de stemmen elkaar volledig in balans houden, maar dit betekent geenszins dat de individuele juryleden geen beslissing kunnen nemen. Integendeel, de stemmen staken omdat de individuele besluiten zo standvastig zijn genomen.

De rebelse wetenschapsfilosoof Feyerabend gaat nog verder dan alleen een waarschuwing bij de interpretatie. Hij spreekt sarcastisch van het sprookje van de empirie (kennis verkregen met behulp van uniforme methodologische regels), dat niet alleen niet realistisch is maar zelfs schadelijk. Niet realistisch omdat er een te simpele kijk op de mens in doorklinkt en schadelijk omdat elke poging om strenge regels op te leggen aan de benaming van een feit ten koste gaat van zowel de menselijke kant als de wetenschap zelf. In het wetenschappelijke keursje wordt te weinig rekening gehouden met fysische, historische en culturele omstandigheden. Dat sommige artsen een bijzondere ervaring opbouwen op dit grillige grensvlak van kennis uit wetenschappelijke methoden en de toepassing op het individu, blijkt uit de term 'klinische bijk', waarvan Verbrugh zegt dat die de empirische kennis een extra dimensie geeft. Misschien moeten we welzeggen: de extra dimensie. "We moeten," zo zegt hij, "een evenwichtig

zoeken tussen het ideaal van het zuiver objectieve, het afstandelijk inzicht in de feiten en de betrokkenheid van de therapeutische attitude."

Maar hoe ziet zo'n evenwicht er eigenlijk uit en hoe vind je dat? Zou de klinische blik inhouden dat je weet wanneer je de feiten eigenlijk niet helemaal serieus moet nemen? En bestaan er technieken om te leren de feiten af en toe in het belang van het individu niet helemaal serieus te nemen?

De beroemde Franse schrijver Tournier, bekend om zijn filosofisch-mythische boeken, helpt ons een stukje verder. In navolging van Spinoza in de 'Ethica', maakt hij een onderscheid tussen drie vormen van kennis. Hij zegt dat er een kennis der zintuigen is; kennis der natuur en techniek, die, zo zegt hij, rationeel is, maar oppervlakkig en utilitair; en, de derde vorm, het komen tot de toegankelijkheid van de dingen door een intuïtieve schouwing.

Deze laatste vorm van kennis is een kwaliteit die je kunt ontwikkelen door het schouwen van de feiten, waardoor de verschijnselen toegankelijk worden. Misschien is dat laatste wel de essentie van de klinische blik. En om deze intuïtieve schouwing, de daad van ervaren, intuïtieve schouwing mogelijk te maken is een daad van ervaren nodig, als iets aan de soefi's ligt zelfs in daden die ogenschijnlijk irrationeel zijn.

Maar nu ik op de hoogste vorm van kennis gekomen ben, wil ik me een laatste vraag stellen, een vraag waarmee ik, denk ik, naar een soefileraar ga: "Hoe verhoudt protocollaire geneeskunde, de schematisering en ordening van klachten en symptomen en de behandeling volgens een protocol, een evenwicht tussen therapie, kosten en rendement, zich tot de hoogste vorm van kennis, de intuïtieve schouwing, de daad van ervaren, oplichtend in een klinische blik?"

Omdat ik bang ben voor het doven van deze blik, ben ik nu op weg gegaan naar een soefimeester. Waar ik nog het meest naar uitzie is niet zo zeer zijn antwoord als wel de daad van ervaren die hij aan mij zal tonen om mij te helpen daar niet alleen een verstandig antwoord op de geven, maar ook een antwoord waar wijsheid in mag wortelen.

Onderwijskunde en commensurabiliteit

MC NR. 35 1996

Enkele jaren geleden verscheen aan de hand van Chris Lorenz een buitengewoon scherpe analyse van de problemen van de universiteit, getiteld: 'Van het universitaire front geen nieuws'. Het manuscript was mede ondertekend door een aantal hooggeleerden en ook voor de geneeskunde had een hoogleraar inwendige geneeskunde in het ondertekende tribunaal plaatsgenomen om zich behalve over de hoogte van het cholesterolgehalte te bekommeren over het lage niveau van het onderwijs. In zijn slothoofdstuk nagelt Lorenz ook onderwijskundigen aan de paal, de beroepsgroep die bij de ondertekening ontbrak. Onderwijskundigen functioneren als verlengstuk van het ministerie en het nieuwe onderwijskundige discours levert een academische productie waarbij het verschil tussen kwaliteit en kwantiteit is geëlimineerd. In Lorenz' ogen zijn onderwijskundigen taalvervuilend bezig. Waar gaat het allemaal om? Een korte geannoteerde samenvatting. Overigens is het wel de moeite waard om het stuk in z'n geheel lezen, want, slechts 50 pagina's dik, biedt het wel voor 250 pagina's 'Bildung' - om het onderscheid tussen kwantiteit en kwaliteit enigszins duidelijk te maken.

Volgens Lorenz heeft er de laatste jaren een verschuiving plaatsgevonden van een professorendictatuur naar een bureaucratische dictatuur. En dat houdt in, modern gezegd, dat de taalspelen over wetenschap en onderwijs zijn veranderd. Een van de gevolgen van deze verschuiving van macht is dat bureaucraten in het nieuwe machtsjargon het onderwijs vooral zien als een besturings- en kostenprobleem, waarbij men vrijwel uitsluitend de huik naar de winden van het marktmechanisme laat hangen. Het adagium daarbij is dat in de meeste gevallen het onderwijs met een maximale snelheid en met minimale kosten moet worden uitgeserveerd. De McDonalds- formule, dus. In deze nieuwe taal zijn bespiegelingen over de intrinsieke waarde van onderwijsleerprocessen gevangen in het kuras van input-outputmatrices. Het gaat om aantallen en verhoudingsgetallen. Aantallen in hoog tempo afgestudeerde studenten, rendement, aantallen artikelen gewogen naar importantie, studie-eenheden met liefst aantallen te bestuderen pagina's, vastgesteld via studeerbaarheidsnormen, studiepunten, onderwijsmethodes gekoppeld aan uren FTE, enzovoorts. En om de beheersbaarheid door managers te garanderen, dienen al deze verschillende prestaties en kwaliteiten, die vaak onderling onmeetbaar (incommensueabel) zijn, wel onder een noemer te worden gebracht om aan het calculeren te kunnen gaan. Indien het saldo positief is, kunnen we spreken van een verhoogde performativiteit van de onderwijs- en wetenschapsorganisatie.

Docenten die zich diepgaand met onderwijs en wetenschap bezighouden, voelen zich gemangeld en gekrenkt, hetgeen uit de scherpe kritiek blijkt, zowel in het hierboven genoemde boekje als regelmatig in krantenartikelen. Wat deze denktrantenwerkwijze teweegbrengt in het gedrag van docenten en studenten heb ik al eens eerder beschreven in 'Het pedagogisch taboe'.

Wat door deze moderne vorm van meetkunde in het gedrang komt, is wat de socioloog James Coleman "*social capital*" noemt, een cultuurkenmerk dat de leden van een samenleving of een organisatie de gelegenheid biedt om elkaar te vertrouwen en met elkaar in zee te gaan in allerlei vormen van samenwerking.

Niet dat elk protest tegen deze soms zeer onwenselijke gang van zaken is gedempt. Intellectuelen die stevig in hun schoenen staan, onder wie Piet Vroon, laten voortdurend van zich horen. Denk maar aan Vroons geschamper op de ZULO (zeer uitgebreid lager onderwijs, lees: de universiteit) en andere wederwaardigheden aan de Alma Mater.

Om de gevolgen van deze manier van beheersen - we zijn weer terug bij de managers - in goede banen te leiden, is natuurlijk enige terreur nodig van het ambtelijk kader, want om in een wetenschappelijke omgeving geaccepteerd te krijgen dat gedifferentieerde verschijnselen op een eenvormige manier moeten worden gemeten en behandeld, is enige druk nodig. Maar als je aan de geld kraan zit, heb je het in dit opzicht gemakkelijk: dan draai je die gewoon dicht. En dat systeem werkt, want in alle lagen, van ministerie tot en met faculteiten en vakgroepen, hebben managers plaatsgenomen om deze maatregelen te vertalen en door te geven aan het lagere echelon. Gewoon afwentelen, noemt Lorenz dat.

En nu weer terug naar de meestal enthousiaste en hardwerkende onderwijskundigen, die hoe langer hoe meer in het netwerk der bureaucraten en beslissers zijn opgenomen en die nu het verwijt treft dat zij medeplichtig zijn aan een taalvervuilend spel.

Om dit 'noodlot' van de onderwijskundige te begrijpen, zouden we ons eens kunnen afvragen wat het betekent om in de bureaucratie te werken. Niet bij iedereen staat of stond een bureaucratie of schrijftafelheerschappij in een kwaad daglicht. Met name Weber legde het accent op doelrationeel handelen, met zakelijke ambtsplichten, hiërarchie en competenties; het handelen zou precies, betrouwbaar en efficiënt zijn, vooral ook omdat zakelijke en geen persoonlijke gehoorzaamheid wordt gevraagd. Naar de consument of klant, eerlijk helder en efficiënt - bijna de slogan voor een bekend biermerk. Andere maatschappijcritici keken in het verleden daar ook anders tegenaan. Zij spraken van "*trained incapacity*" (Veblen), van de ontwikkeling van blinde vlekken of van "*occupational psychosis*", waarmee Dewey bedoelde dat mensen in een bureaucratie voorkeuren en antipathieën ontwikkelen, non-rationele elementen dus.

Hoe je ook tegen een bureaucratie aankijkt, met de huidige teneur om alles onder de paraplu van het economisch nut te brengen lijkt de kritiek op politici en beleidsmedewerkers alleen maar in betekenis toe te nemen. Het is dan ook zeer invoelbaar dat een aantal intellectuelen, onder anderen het Lorenz-tribunaal, de subtiliteiten van het onderwijs niet langer aan de betreffende instanties wil overlaten. Als Vaclav Havel gaan deze intellectuelen politieke verantwoordelijkheid nemen door zich nu zo over de universiteit uit te spreken. Intellectuelen die verantwoordelijkheid uitdragen.

Nu de onderwijskundigen.

Onderwijskundige in het hoger onderwijs is een intellectueel beroep, dat vooral aan het einde van de jaren zestig en in de jaren zeventig is opgekomen en dat wordt uitgeoefend door sociale wetenschappers, exacte wetenschappers en medici. Van het begin af aan heeft deze nieuwe professie een moeilijke verhouding gehad met beleidmakers van universiteiten en faculteiten. In de beginjaren was hun rol nog redelijk 'freischwebend'. In hun activiteiten en oordelen richtten zij zich zeker niet alleen op beleidmakers, maar ook op andere groepen: de patiënt, de beroepsgroep of de maatschappij als geheel. Ze hadden in een academisch vrij milieu de mogelijkheid ook een beetje de luis in de pels te zijn en zich eveneens te bemoeien met kwaliteits- en Bildungs- aspecten. Zij konden naast het uitoefenen van hun beroep ook de rol van vrije intellectueel spelen; dat gaf aan medische faculteiten soms interessante en pittige discussies op vele fronten, waarbij hun thema's soms tot in de Tweede Kamer hoorbaar waren.

Maar deze rol kwam steeds meer onder druk te staan. De rol van de vrije intellectueel kreeg steeds meer last van repercussies en het wordt steeds problematischer om openlijk stelling te nemen, omdat dan in tijden van grove bezuiniging je positie wel eens in gevaar kon komen. Het gebrek aan durf om een duidelijke stelling in te nemen, verwijt Lorenz de doorgaans brave ondersteuners van het onderwijs. En dat lijkt in het algemeen juist, want het zijn anderen die de rol van kritische intellectueel op zich nemen.

Hoe komt het nu dat deze voorgangers van onderwijs zich zo hebben laten inpakken, verstek laten gaan in deze moeilijke tijden en maatschappelijke discussies, zonder hun individuele arbeid op de diverse werkvloeren tekort te doen?

Er is een aantal redenen te noemen. In de eerste plaats hun vakgebied zelf. In de onderwijskunde en onderwijsresearch bestaat erg veel 'indeterminacy', of anders gezegd: veel strijdigheid en onzekerheid. Neem nu de discussie over de effectiviteit van problem-based learning en meer traditionele vormen van onderwijs. De ook empirische benadering geeft geen definitief uitsluitsel over de ultieme voordelen van een methode. Deze onzekerheid in het vakgebied maakt de positie van onderwijsresearch als

objectiverende wetenschap niet erg sterk in de ogen van beleidsmensen, maar ook niet voor doelgroepen als medici, die de neiging hebben goed onderzoek uitsluitend te beoordelen volgens de maatstaven van een clinical trial.

Niet dat in hun eigen vakgebied geen 'indeterminacy' zou bestaan; het voelt gewoon prettig aan als er bij de burens nog meer dorre plekken in het gras zitten. De discours over het medisch onderwijs hebben hierbij vaak het karakter van wat de Poolse filosoof Leszek Kolakowski "de wet van de oneindige hoorn des overvloeds" noemt, waarmee gezegd wordt dat er nooit een tekort aan argumenten is om welke doctrine dan ook te ondersteunen waarin je om welke reden dan ook wilt geloven.

Een tweede, met het voorgaande samen hangende factor zou 'statusinsecurity' kunnen zijn. Vaak hebben onderwijskundigen veel moeite om een goede, wetenschappelijke positie aan de universiteit te krijgen, omdat ze geen eigen vakgebied doceren, niet behoren tot bijvoorbeeld het medisch establishment en de grootste moeite hebben om geld te vinden voor gefundeerd onderzoek. Het is dan ook wel een beetje invoelbaar dat veel onderwijskundigen, al dan niet onder dwang, een soort vlucht naar voren hebben gemaakt, zich hebben genesteld in de warme oksel van bestuurders en beslissers omdat daar wel eer te behalen valt, om daar - en dat steekt Lorenz in het bijzonder - mee te werken aan beleidsmodellen en kwaliteitsbewaking, of moeten we zeggen: kwantiteitsbewaking? Zij leveren steeds meer de instrumenten van professionalisering van onderwijs, waarbij hun eigen deskundigheid zorgvuldig buiten schot blijft. Dat hoeft in een dergelijke positie ook niet. De significante anderen zijn voor veel onderwijskundigen niet langer de maatschappij in het algemeen en grote idealen maar policymakers, die op hun beurt druk uitoefenen om hun kennis te accommoderen met de strategieën die hun voor ogen staan. "They like to use the brains of educationalists", en het adagium daarbij is: wees commensurabel of verdwijn. En zo worden onderwijskundigen gerenommeerde sausjesmakers voor onderwijspolitiek, die beleid verteerbaar moet maken, aldus Lorenz, en is het onderscheid tussen kwaliteit en kwantiteit weggepoetst.

Hoe illustratief is het dan ook in dit verband dat de voorzitter van de NVMO, prof.dr. L.N. Bouman, samen met prof.dr. T. Sminia, of geleid met deze zinspelende op keukenvaardigheden, of in het geheel niet op de hoogte van de tekst van Lorenz, in hun inleiding van het overigens aardige overzichtsboek 'Medisch onderwijs in praktijk' letterlijk trots zijn op het vermogen van de onderwijskundigen om sausjes te maken als een meesterkok. In de vroegere onderwijsmaaltijd werden, om in hun eigen beelden te spreken, bij wijze van spreken de levertraan en de spruitjes de student door de strot geperst, maar nu met de onderwijskundige meesterkok in de keuken gaat het niet alleen om de vitamientjes maar om de interessante bereidingswijze. Bocuse is aangesteld aan de universiteit. Voor Lorenz

blijft het echter McDonalds en "*Help yourself with ketchup and mayonaise.*"
Hoe anders worden smaken beleefd.

Zou een filosoof als Habermas voor dit probleem een oplossing hebben

Habermas heeft een optimistische theorie ontwikkeld over menselijke communicatie, hoewel zijn diagnose van de huidige problematiek, door hem de fragmentering van alledaagse bewustzijn genoemd, ook wordt erkend. Hij gelooft, in tegenstelling tot veel postmoderne filosofen zoals Lyotard, dat er een 'Herrschaftfreie' discussie mogelijk is en dat die tot consensus kan leiden. Onderwijskundigen zouden daar in elk geval veel baat bij hebben, hoewel de analyse van Lorenz hun geen enkele reden voor optimisme geeft.

Als ik een advies aan de medisch pedagogen zou moeten geven om te reageren op de conclusie van het tribunaal? Misschien wel met het voorbeeld van de Fransman die tijdens een revolutionaire opstand aan alle kanten werd bewogen vooral niet de opstandelingen te volgen die reeds vooruit waren gestormd en die toen reageerde met zoiets als: "Jullie hebben gelijk, maar ik moet wel: ik ben hun leider".